

БОГОСЛОВЉЕ

ОРГАН ПРАВОСЛАВНОГ БОГОСЛОВСКОГ
ФАКУЛТЕТА

ГОДИНА IV

СВЕСКА 4

МОЈСИЈЕ И КРИТИКА

— Наставак. —

Историско развиће негативно-деструктивне критике у XVII веку оснивало се на философским погледима енглеских деиста; у XVIII веку на философским погледима француских слободних мислилаца и енциклопедиста; а после овог времена на Кантовом критицизму, Хердеровом хуманизму и философским погледима историских и природних наука¹⁾. Почевши пак своја научна истраживања с библиским скептицизмом, критичари су — као рационалисте — дошли до закључка да треба одбацити сваку божанску интервенцију у свету у опште, па и интервенцију божанску у погледу састава старозаветних књига — т. ј. инспирацију. Зато није ни чудо што су поједини претставници негативно деструктивне критике, у новије време (XIX и XX веку), почели долазити до ових негативних резултата. Наиме Renan је писао да су Јевреји своје историске анале испунили митологијом страних народа; de Wette, да је Петокњижје дело имагинације — управо: једна епопеја теократије; Chamberlain огласио је Мојсија за „несемитског Египћанина“, и Stade да Јевреји у опште нису ни били у Египту*; док Ewald сва проштва, која се противе философији, окарактерисао је као обичан мит, причање. Али највећи утицај на присталице деструктивне библиске критике произвело је мишљење историско-религијске философије Хегелове: да су савршенији одељци Библије млађи од несавршенијих, и да се монотеизам путем еволуције исчилио из политеизма, као природна последица²⁾. То и такво дакле гледиште на Библију, којим се прво негира божанство Откривење а затим инспирација и Израил као иза-

¹⁾ Упореди Hoberg, *Über Pentateuchfrage* (op. cit.) стр. 11 и 12—16; такође Meignan, *De l'Éden à Moïse* (op. cit), стр. 78—82.

²⁾ *Geschichte des Volkes Israel*, Berlin 1887.

³⁾ J. Kley, *Op. cit.* стр. 79.

брани народ Јахве, — довело је Karl Heinrich Graf-a (ученика Eduard Reuss-a), професора Университета у Штрасбургу, до састава његове, т.з. Графове теорије.

Графова теорија у ствари је прерада и у савремено-научну форму обучени ранији закључци de Wette¹⁾, Georg²⁾, Vatke³⁾ и његовог професора E. Reuss-a.⁴⁾

Graf, одушевљен Хегеловом философијом (по којој је монотеистичка религија путем еволуције постала из политеистичке), сасвим је био пренебегао студирање библиског текста који посве друкчије — него Хегелова философија — говори о Израиљу и његовом историском развићу. Као присталица мишљења да се монотеизам Израиља датира тек од појаве званичних пророка по деоби јеврејског царства на северно и јужно, Граф је, следствено, одбацио аутетичност историје Израиља описане прво у Петокњижју а затим у осталим књигама Старог Завета. У свом спису „Die geschichtlichen Bücher des Alten Testaments“⁵⁾, и он је усвојио четири главна извора (списа): E, J, P и D, на основу којих су доцније непознати редактори (R¹, R², R³ и + g) саставили данашње Петокњижје. Али, његова се теорија од претходних хипотеза разликује по томе што је он начинио други распоред споменутих извора. Констатовавши пак да су извори E и J, као историски списи старији од D законског списка, — као најстарији извор (докуменат) Граф је узео J извор,

¹⁾ Beiträge zur Einleitung in das A. Testament. I. Halle 1807; II 1807.

²⁾ Die älteren jüdischen Feste. Berlin 1835.

³⁾ Die biblische Theologie. Bd. I. Berlin 1835.

⁴⁾ Die Geschichte der heiligen Schrift Alten Testaments. II. Aufl. Braunschweig 1890. — Резиме Reuss-ове теорије је овај. Најстарији део Петокњижја је „Bundesbuch — Књига Завета“ (Изласка XXI, 1-XXIII, 13), која се датира из времена цара Јосафата (916—891), претпостављајући да је крајем IX века пре Хр. придодата новијем појављеном делу. Reuss није могао да утврди: да ли је E млађи или старији од J, за који докуменат вели да потиче из друге половине IX века. Од ова два документа (E и J) доцније је створена једна целина, али не може да утврди да ли је тај посао извршио писац J, или је то дело сасвим неког сасвим непознатог редактора (R). D пак постао је у време цара Јосије (621 г.), који је затим у времену првог пресељења у Вавилон а пре дефинитивне пропасти јудејског царства — приспојен ранијој колекцији EJ. После повратка из вавилонског ропства Јездра је саставио „Gesetzbuch — Књигу Закона“ (Левит. XVII—XX). За време његовог живота P постајао је као засебна целина и тек по његовој смрти придодат ранијој колекцији докумената E J D + P.

⁵⁾ Leipzig 1866.

за који вели да је најмрачнији јер тобож одаје прелаз Израиља, из политеизма у монотеизам, претпостављајући да је постао око 850. год. пре Хр. у царству Јудином. Други извор је Е, који је постао око 750. год. у царству Израиљском, који, ма да констатује концепцију једног Бога код Израиља, ипак, пада у очи, код њега је сваки град имао своје жртвенике — т.ј. у то време Израиљ још није знао за централизацију култа. Око 650. год. — вели — непознати редактор (R) спојио је спис Ј и Е у једну целину, примећујући, да до тог времена они нису чинили једну нераздвојну литералну целину већ је сваки од ова два извора имао своје развиће текста, — тј. сваки је имао етапе развића свог текста, називајући те етапе: J¹, J²; E¹, E², E³ и т. даље; а њихове редакторе R¹, R² и т. д. За време Јудејског цара Јосије, — управо за време његове реформе и оправке јерусалимског храма 621 године — појавио се Законски спис — Gesetzbuch, т. з. девтерономиски извор (D). Овај спис (извор) ригорозно говори о централизацији култа; према томе он је стварна континуиција раније еволуције започете у Ј спису. Тада дакле, 621 године, у Јерусалиму придодат је D извор ЈЕ, од ког времена та три списа чине једну целину. За време вавилонског ропства свештеници су, вели, саставили један други новији закон који прецизно говори о култу религијском, познат под именом: Свештенички Кодекс — Р или Р С. Али, да би овај нови Р С спис могли прилагодити претходећим ЈЕД списима, они су споменуте основне списе прерадили према својим принципима на тај начин што су реконструисали стару историју Израиља. Пада у очи да Граф Р спис дели на два дела: историски (мањи) и законодавни (већи), који је око 450 године, поред целине ЈЕД, чинио за себе једну засебну цесину. Тек доцније, 444. године, о празнику сеница, вели, овај је спис спојен осталима, када је књижевник Јездра њих као ЈЕДР целину читао пред свим народом „првог дана седмог месеца“, сходно опису књиге Несмијине, VIII, 1-8.

Ову своју теорију затим је Karl Heinrich Graf применио и на књигу Исуса Навина, огласивши је као саставни део с Петокњижјем, с којом је, вели, нераздвојно спојена, јер је — по његовом мишљењу — и она такође постала на основу наведена четири основна списа ЈЕДР, због чега је сада књигу Петокњижје назвао: Hexateuch — т. ј. „Шестокњижје“. Књига Исуса Навина, као засебна целина, мисли да је

постала пред саму шизму Самарјана, пошто њихова света књига садржи само пет књига Мојсијевих. Исто правило Граф је применио и на ове књиге: о Судијама, Самуилову и о Царевима.

Главне присталице ове теорије су: J. Wellhausen,¹⁾ Karl Heinrich, Cornill,²⁾ A. Kuenen,³⁾ J. W. Rothstein,⁴⁾ H. Holzinger,⁵⁾ и Carl David Steuernagel,⁶⁾ Како је ову теорију највише узео у заштиту и обраду J. Wellhausen, то се она још друкчије зове: „Граф-Велхаузенова теорија“ или само „Велхаузенова школа“. Како Wellhausen-ово гледиште има пре-судан утицај и на данашњи ток деструктивне критике, то ћемо се ми с њиме поближе упознати.

По Wellhausen-у Мојсије је историска личност, али сасвим друкчија од његове описане личности у Петокњижју. Ту своју теорију он је разрздио у свом делу „Israelitische und Jüdische Geschichte“, која се резимира у овим речима. Мојсије, посма-трајући невољу свог израиљског народа у Египту, био је по-буђен да га избави из ропства мисирског. То му је испало за

¹⁾ Prolegomena zur Geschichte Israels, 5 Aufl. Berlin 1899; Skizzen und Vorarbeiten Berlin 1884; Die Composition des Hexateuchs und der histori-schen Bücher des A. Testaments. Berlin 1889; Israelitische und Jüdische Ge-schichte, 5 Aufl. Berlin 1904.

²⁾ По њему, спис Ј постао је у времену 850—625 г. пре Хр. и има три етапе своје еволуције: J¹, J², J³; спис Е, написан је од стране два писца: E¹ 750, а E² 650 г.; трећи спис D написан је пре 621. г. и састоји се из два дела: историског D^h и паренетичког D^p; док P спис, вели, постао је овако: основни P спис написан је између 570 и 458 г. и дели се на P¹ и P², који, 458 г. комбиновали су у једну целину коју је 444 г. прочитао Јездра пред народом у Јерусалиму. Овим документима, додаје, били су придодати фрагменти од којих је затим створена књига Исуса Навина, која је пре тога с Петкњижјем чинила једну целину то јест — Hexateuch (Einteilung in die kanonischen Bücher des Alten Testament, 7 Aufl. Tübingen 1913). — Према Dr. Hoffmann-у (Die wichtigsten Instanzen gegen die Graf-Wellhausenschen Hypothese. Heft I. Berlin 1901), P спис најновија критичка школа дели на три различна дела: „Heiligkeitsgesetz“ (H) као најстарији део; „Priesterliche Grundschrift“ (Pg), и напослетку до-лазе придодати делове (Ps).

³⁾ Historisch-kritische Einleitung in die Bücher des A. T. (Ausgabe von Th. Weber). Leipzig 1887.

⁴⁾ Einleitung in die Literatur des A. Testaments, von J. R. Driver. Über-setzt u. herausgegeben von J. W. Rothstein. Berlin 1896.

⁵⁾ Einleitung in den Hexateuch. Freiburg und Leipzig 1893.

⁶⁾ Lehrbuch der Einleitung in das A. Testament. Tübingen 1912. — Ibid. Allg. Einleitung in den Hexateuch. Göttingen 1900.

руком за време једне куге која је пустошила Египат, када је Мојсије успео да своју једнокрвну браћу изведе из Гесема и преко Синаја доведе у Кадес. Овде, у Кадесу, Израилци су се задржали све до напада од стране Амореја. Овај напад приморао је Израилце не само на одбрану него и да пређу у контра напад, заузевши прво земљу Сехон а затим Ханаан, где су се по насељењу асимилирали с домородцима Ханаана, примивши њихову цивилизацију. Према томе, вели, Мојсије ј: само спасилац — или боље рећи оснивалац — свог Израилског народа, а никако и творац Израилеве религије нити пак његов законодавац. Али ипак Wellhausen признаје да је за време Мојсија било некаквог прогреса у култу божанства од стране Израилца. Јер, вели, до Мојсија религиске идеје Израилца нису се разликовале од религиских идеја осталих Семита који су били многобошци, приписавши на тај начин Израилу да је и он од тог доба обожавао природу, природне појаве и небеска тела, — другим речима огласио је Израил да је и он до тог доба био: фетишиста и сабеиста. Али, благодаречи Мојсију, за његово време Израил се уздигао изнад овог ниског религиског нивоа, почевши да обожава једног националног бога — Јахве, исто онако како су у то време Моавићани имали и поштовали свог националног бога Хамоса. Даље примећује, да Израилци у почетку нису имали једно централно светилиште већ су свуда, где су год обитавали, приносили жртве. Под утицајем Ханаанићана и они су затим установили неколико специјалних светилишта, олтала — *Bamôth* — (у Хеврону, Ветиљу, Дану и Јерусалиму). Но по паду Самарије 721. године пре Хр., храм у Јерусалиму остао је као једино светилиште још непокореног народа царства Јудиног. На сто пак година доцније (621), за владе јудејског цара Јосије, публикован је први закон у Израилу у опште, наиме: *Девтеронوميум* (књига *Поновљени Закони*), који у XII, 5. 13. 26. говори противу многих светилишта (олтара), а који су раније постојали растуруени по Израилу. Али, од разрушења Јерусалима и његовог храма, јединог заосталог јудејског светилишта и одвођења Јудејаца у вавилонско ропство од стране цара Навуходносора (587. г.), вели Wellhausen, прекинуо се ланац израилске традиције која се током векова проткивала кроз националну и религиску историју Израилца. У вавилонском ропству Јудејци су били 70. година. За то време код њих, као робова, створила се једна

сасвим друкчија ситуација, одакле су се они — по Wellhausen-овом мишљењу — вратили као реформисте, и то: пре као једна религиска секта него народ. То је, вели, био узрок због чега су се они по повратку одмах дали на корениту реформу култа своје религије, прогласивши Јерусалим као једино светилиште¹⁾, установивши уз то нарочити ред људи ради неговања култа религиског — т. ј. свештенике и левите.

Wellhausen, на овај начин изложивши историју националног и религиског развића Израиља, следствено, дошао је до закључка: да пророци нису били браниоци и интерпретатори Закона већ његови тв о р ц и, који је доцније Јездра прерадио, допунио и издао после вавилонског ропства. Значи пророци су претече Закона. Да би ово Wellhausen могао оправдати додао је, да су сва места у старозаветним књигама која о Закону говоре, тендециозно доцније уметнута. Тим речима и закључком (да је Петокњижје дело израиљске фантазије) Wellhausen оспорава да је Стари Завет у својој основи дело Божје, којим се уједно оспоравају месијанска пророштва и месијанска старозаветна припрема. Ма да је Петокњижје огласио за дело израиљске илузије и фалсификат израиљске историје, он се ипак усуђује да каже да је тако сачињено Петокњижје имало задатак да усаврши морални живот Израиља (I). После овога прелази и усваја мишљење Графово односно четири главна извора J E D P, који су 444. год. од књижевника Језде издати као једна целина — т. ј. данашње Петокњижје²⁾.

Упознавши се с погледима деструктивне Граф-Велхаузенове теорије додајемо, да се тог гледишта придржавају и данас т. з. либерални тротестантски теолози, примењујући поменуте принципе и на остале књиге Старог Завета, па чак и на књиге пророка. По неки од њих, у својој пристрасној искључивости, тако су далеко отишли да су тврдили: да Мојсије и Израиљ у опште никада нису ни били у Египту³⁾.

¹⁾ Упореди његов други спис: Prolegomena (op. cit.), стр. 29 и следеће.

²⁾ Енглез Saucе, у свом делу „The higher criticism and the verdict of the monuments“ вели: „У Петокњижју нема ни аутора елохисте, ни аутора јахвисте нити пак РС, већ само документи разних извора: в а в и л о н с к и х е г и п а т с к и х или х а н а а н с к и х.“ (I²аведено код Meignan, Op. cit. стр. 76, у примедби).

³⁾ Види Stade B., Geschichte d. Volkes Israel. Berlin 1887.

2. КАРАКТЕРИСТИКА ДОКУМЕНАТА.

Упознавши се са историским развићем негативно-деструктивне критике и њеним главнијим претставницима, прелазимо на карактеристику споменутих докумената, т. ј. на главне особине извора, које су поједине хипотезе изнеле у прилог свог учења. Ради лакшег и бољег излагања њиховог гледишта, ми ћемо се држати реда напред изложених хипотеза.

1. Хипотеза прастарих докумената — *Urkundenhypothese*. Ова хипотеза, као што смо видели, претпоставља да је књига Постање постала од два главна писана докумената Е и Ј и десет мањих докумената или фрагмената. Као компилатора ових прастарих докумената *Urkundenhypothese*, сматрала је Мојсија (*Astruc, Eichorn*) кога је Ilgen назвао: *Zusammensetzer*¹⁾. *Astruc* је мислио да су документи Е и Ј првобитно били стављени одвојено један поред другог у две колумне, које је доцније (незна се кад) непознати преписач измешао. Отуда, вели, ми у Петокњижју налазимо понављање и противуречности због разноликости у језику и стилу.

α) *Понављања*. Прво понављање приметили су у описивању створења света и човека. Постање, I 1—II 4, описује исто што се затим налази у II 5,—III главе, само на други начин и другим редом исказано. У првом опису створења — Шестоднев I, 1—II, 4 — створене су прво животиње па тек онда човек; у другом пак опису (II, 5—III) говори се најпре о створењу човека и жене па тек затим о животињама. Даље, у првом створењу човек и жена зову се „*zachar*“ и „*peke-wâh*“, а у другом „*isch*“ и „*ischâh*“.

*Eichorn*²⁾ и *Gramberg*³⁾ нашли су понављања и у опису потопа (Пост VI, 1—VIII, 21). Тако, нашли су да се два пута говори: о пропасти људи (VI, 1—4 и VI, 5. 7. 11); о праведности Нојевој (VI, 9 и VII, 1); о заповести да Ноје узме животиње у ковчег (VI, 18—22 и VII, 1—3); о годинама Нојевим приликом потопа, наиме да је имао 606 година (VII, 6 и VII, 11); о пењању воде (VII, 18 и VII 19); о уништењу свих живих бића (VII, 21—22 и VII, 23); о завету Јахве-а да више неће слати потоп ради

¹⁾ Die Urkunde d. jerusal. Tempelarchivs. Halle 1798, стр. 344.

²⁾ Einleitung in das A. T. Leipzig 1803, стр. 301.

³⁾ Libri Geneseos... Lipsia 1828, стр. 20.

уништења рода људског (VIII, 1 и VIII, 21). Но сем ових понављања *Urkundenhypothese* пронашла је и друга, која мање падају у очи.¹⁾ Такође, у понављања су ставили генеалогije, наведене у X и XI глави књиге Постања.²⁾

β) *Противуречности*. *Urkundenhypothese* закључује да су се противуречности морале појавити услед различитости фразеологије главних прастарих покумената Е и Ј. Ilgen примећује да докуменат Е, кад говори о створењу човека, употребљава реч *ba'rah* (створити), док Ј употребљава реч *a'sah* (начинити) или *jatzar* (саздати, направити, формирати).³⁾ Даље Stähelin — у млађим годинама присталица ове хипотезе — примећује да код документа Ј Бог (тј. *Jahwêh*) увек се саветује са самим собом (Пост. VI, 6. 7; VIII, 21. 22), док код документа Е Бог (тј. Елохим) разговара с Нојем, дајући му савете и обећања (VI, 13. 18; IX, 9. 11).⁴⁾ Gramberg пак примећује да се Е одликује тавтологијом, док Ј Бога представља сасвим антропопатички и антропоморфистички. Код Ј Лаванова отаџбина је Харан (Пост. XXVII, 43; XXVIII, 30), код Е је Падан Арам (XXVIII, 2. 5. 6. 7) или Арам Нахарајим XXIV, 10 текст јеврејски). Код докумената Е отац даје имена својој деци, док код докумената Ј матер (Пост. IV, 1. 25; XVI, 11; XIX, 37. 38).⁵⁾

Ове противуречности, примећују, дошле су отуда што је R (редактор) избацио из докумената оно што се њему чинило да је сувишно или једно другом противуречно; значи R, избегавајући противуречност, баш самим тиме пао је у противуречност. Поред овога, веле, доцније се у текст увукле глосе (уметци), искварена тумачења, преиначења и скретање с правог првобитног смисла речи. Такође и сама имена Божја рђаво су написана и измењена, као па пр.: Постање VII, 9; IX, 26; XVII, 1 и т. д. због чега је — како Einhorn примећује⁶⁾ — врло тешко одвојити главне документе Е и Ј једно од другог.

¹⁾ На пример: Пост. XV, 4; XVII, 16 и XVIII где је Аврааму обећан син; — Пост. XII, 1; XIII 14; XVII, 1 и XXII, 15 где је Аврааму обећан посед земље; — Пост. XIX, 1—28 и XIX, 29 где се описује Лотова спасење од стране стрица му Авраама и т. д. (Види Ilgen, *Op. cit.* стр. 373).

²⁾ Види Einhorn, *Op. cit.* стр. 302.

³⁾ *Op. cit.* стр. 381.

⁴⁾ *Kritische Untersuchungen über die Genesis*. Basel 1830, стр. 29.

⁵⁾ *Op. cit.* стр. 10 и 11. — Упор. Ilgen, *Op. cit.* стр. 379. 446 и 449.

⁶⁾ *Op. cit.* стр. 331.

2. Хипотеза фрагмената — Fragmentenhypothese. Vater, творац ове хипотезе, а поред њега још и Hartmann и de Wette дошли су у својој претпоставци до закључка: да су не само књига Постање, већ и остале књиге, у ствари један конгломерат фрагмената (често пута врло кратких) спојени само у једну целину, без обзира на хармонију, јединство међу њима. Ову своју опсервацију нарочито су били применили на састав законског дела, за који веле да је састављен без икаквог систематског поретка. Зато је Н. Ewald за Петокњижје казао да је оно у својој суштини: збирка фрагмената, који су делимично стављени један поред другог без хронолошког реда¹⁾.

Fragmentenhypothese, ради оправдања свог учења, нашла је у Петокњижју: α) натписе, који сами по себи означавају поједине засебне целине; β) детаљности, чиме се један фрагменат разликује од другог; γ) понављања и противуречности.

α) *Натписи*. Присталице Fragmententhypothese приметили су да се у књизи Постање налазе одељци (фрагменти) који обично почињу речима: „elleh tholedôth — ово су покољења“, означивши их као знаке некад засебно постојећих целина.²⁾ Да овај закључак донесу највише их је потстрекао натпис: „elleh sephêr tholedôth — ово је књига покољења“, т.ј. књига која је постојала као засебна целина, фрагменат. Те разне књиге — фрагменте — доцније је непознати скупљач сабрао у једну целину, оставивши њихове натписе ради распознавања³⁾.

β) *Детаљности*. Противу јединства Петокњижја, нарочито Vater и Hartmann, нашли су у законодавном делу Петокњижја детаљности, које — по њиховом мишљењу — такође означају засебне фрагменте. Те се детаљности највише налазе у књизи Постање и Поновљени Закони.

γ) *Понављање и противуречности*. Понављања и противуречности сматрају се као најважнији аргументи ове хипотезе. Овде се нарочито истиче Vater који је свако понављање, одно-

¹⁾ Komposition der Genesis. — Упореди Vater, Komentar über den Genesis, стр. 393—394.

²⁾ Vater, Op. cit. стр. 397.

³⁾ Hartmann, Hist.-kritische Forschungen über die Bildung... Rostock 1831, стр. 175. 178.

сно противуречност, приписао једном другом аутору¹⁾, прикључивши се на тај начин претходећој хипотези прастарих докумената. И он је, дакле констатовао понављање о створењу света и о потопу. Затим је приметио да се три пута говори о исељењу Авраама из Месопотамије (Пост. XI, 29-31; XII, 1-5; XX, 12), а четири пута говори о Ветиљу (Пост. XXVIII, 19; XXXV, 1-7; XXXV, 6. 8-15; XXXII, 28-29). Односно имена „Израиљ“ приметио је да, према XXXII 28-29, Јаков је то име добио јер се борио „с Богом и с људима“, а, према XXXV, 10, Јаков је то име добио приликом свог повратка из Падан-Арама када му се Јахве јавио у Ветиљу и казао; „Име ти је Јаков; али се од селе нећеш звати Јаков него ће ти име бити Израиљ И надене му име Израиљ“. Значи, вели он, ова места стоје у противуречности. Такође, као противуречност, сматрају и вест о рођењу Венијамина, кога је Рахиља, према Пост. XXXV, 17-18 родила у земљи Ханаанској, док према стиху 35 исте главе, Јаковљеви синови — па и Венијамин — рођени су у Падану Арамејском. У следећој пак глави (XXXVI) Vater је констатовао шест фрагмената, који су, вели, некада сачињавали засебне целине од разних аутора²⁾.

Но сем наведених места као главнијих, Fragmentenhypothese навела је још пуно противуречних места која ћемо ми овде само нотирати: 1) Књига Изласка, у II 18. 21, таста Мојсијевог назива Рагуило, док, у III, 1; IV, 1; XVIII, 1, назива га Јотор. 2) Закон о забрани једења крви у књизи Левитској поновљен је четири пута: III 17; VII 26; XVII 10; XIX 26 и у Пон. Закони XII 23, па ипак, вели, ниједан од њих с другим се не слаже. Слично важи и о забрани једења меса од цркнутих животиња (Изл. XXII 30 и Левит. XI, 40; XVII, 15.). 3) У ослобођењу јеврејских робова такође налазе два контраверзна места: по Изл. XXI, 1-2, роб се ослобађава седме (суботне) године; док по Левит. XXV, 39-40 ослобађа се јубиларне (50) године. 4) Нашли су противуречности и у одељцима где се говори о жртвама: Лев. XXIII, 18 и Бројев. XXVIII, 17 сасвим различито говоре о жртви првенаца. 5) По књизи Број. IV, 23. 30. 47 тражи се 30 година живота за ступање у свештенички чин; према истој књизи VIII, 23 тражи се 25. година, — и друга слична места.

¹⁾ Оп. cit. стр. 406.

²⁾ Оп. cit. стр. 453, 473 и 476.

Али, докле су Vater и de Wette, на основу споменутих понављања и противуречености говорили противу јединства Петокњижја, дотле су Hase,¹⁾ Ewald²⁾ и Rosenmüller,³⁾ на против говорили су у прилог јединства Петокњижја, нарочито књиге Постања.

3. Хипотеза допуна—Ergänzungshypothese. Противу хипотезе фрагмената устао је Н. Ewald, доказујући у свом спису „Die Komposition der Genesis kritisch untersucht“ да је Петокњижје написано с планом, што аподиктички доказује јединство његове садржине. У то исто време појавио се један приличан број писаца и егзегета (Drechsler, Welte, Hengstenberg, Ranke, Kurtz па и Keil) који су не само одбацили претходне хипотезе него, шта више, признавши јединство садржине Петокњижја, признали и Мојсија за писца његовог. Али, захуктали точак деструктивне критике није се могао зауставити овим признањем јединства садржине. Зато сада Ј. Stähelin ствара нову хипотезу — хипотезу допуна. — Он је управо почео онамо где је Ewald стао, наиме: признао је да је Петокњижје написано с нарочитим планом, ставивши само у његовој основи један основни спис — Grundschrift, и то: Elohim — Urkunde — т. ј. елохистички докуменат. Тај Elohim — Urkunde био је дакле, најстарији основни спис Петокњижја коме су затим с планом од стране компилатора додавани остали извори (фрагменти) и лични уметци — допуне. По Knobel-у,⁴⁾ основни спис (Grundschrift), који је написан од стране неког свештеника у време цара Саула да брани Мојсијеву теодицеју (а на основу народне традиције и писмених докумената), допуњен је најпре од непознатог редактора за време јудејског цара Јосафата (916—891 г. пре Хр.) законима из књиге „Р а т о в а Г о с п о д њ и х“, која се спомиње у Бројевима XXI 14. Затим, за време јудејског цара Језекије (721—693), такође непознати редактор, додао је Grundschrift-у спис Ј, којим пак спајањем ова два списка постале су књиге: Постања, Изласка и Бројеви. За време јудејског цара Јосије 621 године пронађена је и додата последња књига Поновљени Закони. После, за време вавилонског ропства, Петокњижје је, вели допуњено законима

1) Gegenerrinnerungen, стр. 219—225.

2) Komposition d. Gencsis.

3) Scholia in Genesis.

4) Kurzgefasstes exegetisches Handbuch zum A. T. Genesis — Leipzig 1852—1861.

из књиге „Истинитога“ (која се спомиње у књизи И. Новина X, 13), ма да је она у ствари била песмарица.

И ова хипотеза да би доказала оправданост своје претпоставке устала је противу аутентичности Петокњижја, у толико пре што су главне присталице ове хипотезе Мојсија били сасвим одбацили као писца прописиване му књиге. Противу аутентичности Петокњижја она наводи ова два главна узрока: различитост у језику и погледима, и дељивост целине и њену складност.

а) *Различитост у језику и погледима.* *Ergänzungshypothese* признавши *E* као основни спис — *Grundschrift*¹⁾ вели да је, његова главна карактеристика у стилу, који је пун понављања и богат у речима, али уз то неспретан и тежак. Отуда се, примећује, одмах познају делови које је каснији редактор допунио, пошто су додата места боље уређена, више складна и вештији написана. На основу констатације ових додатака основном спису, ова хипотеза, нашла је међу њима разлику у језику — односно у стилу.²⁾ Таквих, дакле, разлика у стилу *E. Schrader*³⁾ је пронашао 12, а *Fr. Delitzch*⁴⁾ само 8.

Односно разноликости у погледима, *Ergänzungshypothese* примећује да основни спис — *Grundschrift*, у време патријараха, незна за олтаре и жртве, док сасвим друкчије, вели, стоји с допунама из *J* списка, (документа). *J*, дакле, допуњује *E* извештавајући нас да су још Каин и Авељ принашали жртве сходно левитском пропису о жртвама сачуваним у Мојсијевом законодавству, а после њих и праведни Ноје. Према томе, ова хипотеза закључује: да је спис *J*. постојао пре Мојсија, као што се следствено и назив имена Божјег „Јахве“ датира пре Мојсија. Овај пак допунски докуменат сачуван је до редактора (*R*) нешто у писаним документима а нешто у усменој народној традицији, којима се

¹⁾ Hüpfeld, поред основног *E* документа т.ј. *Grundschrift*-а нашао је да је постојао и један други *Grundschrift* — т.ј. Јахвист, кога је *R* при допуни *E* и сувише прерадио и скратио тако да се више апсолутно не може рестаурирати (*Die Quellen der Genesis und die Art ihrer Zusammensetzung*. Berlin 183.

²⁾ Упоредн *Tuch*, *Commentar über d. Genesis*. Paderborn 1888, стр. XL, L и LXV.

³⁾ *Lehrbuch der hist-kritischen Einleitung in die kanonischen und apokryphen Bücher des A. T.* Aufl. Berlin 1869, стр. 671.

⁴⁾ *Kommentar über die Genesis*, 4 Aufl. Leipzig 1872, стр. 30 i 60.

он, разуме се, користио при његовом саставу са основним Е документом, на многим местима имитирајући његов стил и карактер.¹⁾

β) *Делјивост целине и њена складност.* Пошто је, по овој хипотези, Петокњижје састављено из основног Е документа који је само допуњен Ј документом, традицијом и законима, то, природно, његова се садржина може увек поделити и одвојити од основног — Grundschrift-а. На исти начин, т. ј. одвајањем, вели она, може се данашњи текст ослободити противуречности које се у тексту налазе.²⁾

Складност пак целине постоји отуда што је, по учењу ове хипотезе редактор (R), при допуњавању основног документа осталим материјалом, увек имао у виду основни спис — Grundschrift, због чега је тежио да тај помоћни (придодати) материјал прилагоди Grundschrift-у. Отуда, вели, понављања која је R узимао из познате му традиције; отуда погрешна приписивања разних догађаја једним истим лицима или местима (на пр. случај с Јаковљевим именима: Јаков и Израил итд.) Основни докуменат, кажу, био је с планом написани спис, кога се плана, дакле, придржавали и његови доцнији допуњачи — редактори.

4. Нова хипотеза докумената и Графова теорија. Под утицајем Хегелове философије (наиме: да су савршенији делови једног списка млађи, а несавршенији старији) настао је преокрет у одређивању основног документа. Тако је сада докуменат Ј оглашен као најстарији докуменат, јер је он — веле — прост у причању и пун антропоморфизма. Други пак по старини одређен је докуменат Е; трећи докуменат D; а као најмлађи одређен је докуменат P, који је некада од Hürfeld-а — као што смо напред видели — био сматран као најстарији. Како је по овој хипотези и теорији монотеизам еволуирани политеизам, то, пошто су тек пророци творци монотеизма код Израилџа, поменути најстарији Ј и Е документи нису се, дакле, ни могли појавити пре појаве званичних пророка, то јест: пре 900. год. пре Христа. Према њима, пророци су писци ових докумената, на основу којих је доцније написата књига Исуса Навина, која је све до шизме Самарјана (око 400 г.) била са-

1) Види Kurtz, Die Einheit der Genesis. Berlin 1846, стр. 40.

2) Tuch, op. cit. стр. LVII.

ставни део с наведеним главним списима, чинећи с њима *Hexateuch* — т. ј. Шестокњижје.¹⁾

Присталице ове хипотезе такође су пронашли напред споменуто понављања, као: позив Авраамов понавља се у књизи Пост. XII, 1; XIII, 14; XV, 4; XVIII, 17 и XXII, 15. Поред овога пронашли су дублете — т. ј. две вести спојене у једну, као: две вести о потопу VI—IX, 17 од којих је по једној потоп трајао 40 дана а по другој целу сунчану годину; и две вести о доласку Јосифовом у Египат. По првој вести, Пост, XXXVII, 1—25^a, 28^a и 29—36, Јосиф је бачен у јаму на предлог његовог брата Рувима, одакле је украђен од трговаца Мадијамаца за време док су браћа јела и, одвевши га у Египат, продали Петефрији, дворанину Фараоновом; по другој вести, XXXVII, 25^b, 27, 28^b XXXIX, Јосиф је продат Исмаилцима на предлог његовог брата Јуде, који су га одвели у Египат и тамо продали једном човеку у чијој је кући био све дотле док га његова жена није оптужила.²⁾

Тако исто ова хипотеза и у законодавном делу Петокњижја врло често налази исте прописе, сматрајући их као дублете или варијације. Али, нама се чини, да је код ње и Графове теорије најважнија карактеристика споменуто четири главна документа — списа: J E D P. Зато, држећи се овог реда, ми ћемо укратко изнети карактеристику сваког овог документа понаособ онако како је то учила *Neure Urkundenhypothese* и Графова теорија.

а) *Карактеристика документа J*. Главна карактеристика документа J јесте та што он, веле, од почетка до краја Бога назива „Јахве — Jahwêh“, а које је име било познато и самом Адаму. Документ J од редактора јеховисте (R^{je}) разбацан је по књизи Постање, Изласка и Бројеви. Сви ти одељци документа (списа) J написани су у виду прича, приповедака што је, сходно примљеној Хегеловој философској претпоставци, особина старих и примитивних записа. Зато писца J документа сматрају одличним приповедачем, с лепим стилем, који је при саставу употребио народну легенду негујући етимологију, додавши томе по избору песме и поједине фрагменте. Друга главна карактеристика J је та што он Бога претставља антропо-

¹⁾ Упореди: Cornill, Einleitung in das A. T. стр. 46—48; — Wellhausen, Die Composition des Hexateuchs; — König, Alter u. Entstehungsweise des Pentateuchs, Freiburg i. Br. 1884, стр. 30.

²⁾ Упореди Н. Hunkel, Handkommentar zum A. T. Genesis. Göttingen 1901, стр. 361—379.

мофистички, — тј. он Јахве не претставља узвишено већ му прописује све обичне људске особине, као: љутњу, кајање, заклинање па и борбу. Даље, по њему, Бог се с људима разговара који чују његов ход и глас у Еденском врту, а по потреби он чини чуда при својој појави, или напада. Напоследку код Ј налазе масу митолошких црта, као нпр: дрво познавање добра и зла, дугу и друге.

Поред наведеног, Ј патријархе и њихове породице, веле, не сматра као неке номадске фамилије већ као стално насељене будући са извесном културом, који су уз то неговали култ једног Бога. Каогод што је Јахвеу приписао разне слабости (љутњу и томе слично), тако исто и патријарсима Ј приписује разне слабости па и тешке грехе; нпр.: Каина је претставио као братоубицу, патријархе Авраама, Исаака и Јакова као људе који су били у свађи и препирци с околним народима па и својим укућанима, а јеврејски народ у опште претставио као тврдоглаву нацију. Из овога закључују да писац Ј документа нагиње ка песимизму, по коме је једини спас Израиља у томе што Јахве о њему брине, који га кроз обећања и искушења васпитава и ствара својим изабраним народом. Према томе, веле, његов је циљ више пророчко-дидактички, због чега код њега не играју велику улогу жртве и обред, нити се брине о централизацији култа: свуда где се људима допада, дакле, они могу подићи олтаре и Богу се молити. Али зато Ј обраћа већу пажњу светској историји и грађанским законима.

β) *Карактеристика документа Е* Главна карактеристика документа Е је у томе што име Божје готово увек исказује речју Елохим — *Elohim*; понеки пут само употребио је реч Јахве, но Dillmann мисли да то није дело писца документа Е већ неког доцније непознатог редактора¹). Е докуменат (спис) разликује се од Ј тиме што је он, веле, више историски спис, базирајући своја излагања на позитивним изворима, ма да му је главна база била усмена традиција северног и средњег дела његовог народа, јер с нарочитом љубављу Е говори о племенима Јефремовом, Манасијном и Рувимовом.²) Са не мањим жаром

¹) Види његово дело: *Die Genesis*, 6 Aufl. Leipzig 1892; — *Die Bücher Exodus un Leviticus*, 2 Aufl. Leipzig 1880; и *Numeri, Deuteronomium und Josua*, 2 Aufl, Leipzig 1886.

²) Gunkel, *Op. cit.* стр. XVII

Е говори о местима богослужења у северном царству, специјално пак о Ветиљу.

Односно стила документа Е критика примећује да је индивидуалан и једноставан, ма да растегнут.¹⁾ Делови овог документа налазе се измешани с деловима Ј у књигама Постања, Изласка и Бројевима. Тада у очи да се нарочито занима историјом патријараха и Јосифа кроз које прониче Божји план у корист Израиља. Затим Е врло добро познаје Египат и египатске односе, а нарочито историју снова где се Елохим јавља кроз Откривење; понеки пут само служио се и митологијом. Даље примећују да радо употребљава стародревне пословице и фразе.

γ) *Карактеристика докуменџа D*. Докуменат (спис) D одликује се, веле, тиме што се стара да одржи теократију чувањем и испуњењем завета с Богом невидљивим. — тј. с Богом који је Дух. Критика наравно, одбацује мишљење да је докуменат D — управо књига Поновљени Закони — објашњење (интерпретација) закона, који се налазе записати у ранијим књигама Петокњижја. По њој, спис D не познаје никакве раније законе, нити зна за скинију нити пак уређено богослужење.

Wellhausen вели да имамо два засебна издања документа D, напоменувши да је XXXI глава књиге Поновљени Закони дело писца који је ова два издања спојио у једну целину, написавши пролог (I-V) и епилог (XXXI). Одељак V-XI главе сматра као увод, а одељак XII-XXVI као стварни закон, који он друкчије назива: „Urdeuteronom“.²⁾

Главни циљ D списка је — веле — концентрација религиског култа ради јединства свог народа. Зато он, дакле, прописује да се имају одмах уништити богослужбена места Ханаанаца. Да би то успео он се стара о уређењу левита, који ће се нарочито бринути о вршењу богослужења и строго водити рачуна да се на жртву принашају само чисте животиње. Даље, примећују, да је писац документа D хуманист, особито у свом наследном и ратном закону; а и у својим наредбама где чак и родно дрвеће узима у заштиту. Затим он је хуманист и

¹⁾ Dillmann, Genesis, стр. 274.

²⁾ Prolegomena (op. cit.), стр. 462. — У својим додацима, вели Wellhausen, редактор овог документа (R^d) унео је своје паренетичко-пророчке тенденције, позивајући народ да се стриктно држи Божјег Завета, од чијег испуњења зависи даља судба, прокламајући уз то истребљење лажних пророка (loc. cit.).

у приватном праву, јер је D у ствари грађанско-морални закон без икакве везе са свештеничким — ритуалним — законима, кога је Dillmann назвао: „*Volks-gesetz-buch*“.¹⁾

За писца D критика негативно-деструктивна примећује да није приповедач као што је J, нити пак историчар као што је E; он је сувопаран паренетичар, држећи се увек истог начина изражаја својих мисли.

δ) *Карактеристика докумената P или F C.* Докуменат (спис) P, веле, одликује се од поменутих главних докумената (извора) јер нити је чисто законодавни нити пак чисто историски спис, већ у исто време и једно и друго, иако код њега преовлађује законодавни део. Али овај докуменат садржи законе који се строго односе на: скинију, ковчег завета и уређење свештеника.

По деструктивној критици писац PC, је учен човек што се то види и закључује по његовом тону писања, који је тон једног јуристе, правника.²⁾ Зато писац документа P нема смисла за поезију, али правне ствари расправља до детаља. Док, историски подаци, за њега су само средство да постигне свој религиски циљ, употребљујући их више форме ради да би доказао да Израил међу осталим народима који га окружују заувима изванредан положај и игра специјалну улогу као изабрани народ. Зато је — веле представници деструктивне критике³⁾ — писцу P документа израиљска теократија циљ света у опште. Ту теократију он спроводи кроз Божји завет и обећања која је Бог чинио и давао почевши од Ноја и Авраама па све даље до Мојсија, употребљујући према приликама и разна Божја имена, као: при створењу света Бог са зове „Елохим“; при откривењу Адаму „Ел Шадај“; а од Мојсија „Јахве“. Даље, деструктивна критика примећује, да се писац P обазриво чувао антропоморфизма при опису појединих откривења. Dillmann пак мисли да је то отуда што је дотични писац био свештеник и као такав имао узвишеније појмове о Богу, и ако га није сматрао као биће чисто духовно.⁴⁾

Но, деструктивна критика, не задржава се само на овоме. По њој, докуменат (спис, извор) P систематски излаже Божје

¹⁾ Op. cit. III, стр. 602.

²⁾ Gunkel, Handkommentar (op. cit.) стр. LXV.

³⁾ Ibidem, loc. cit. LXVII.

⁴⁾ Op. cit. III, стр. 653.

откривење, што је — веле — одлика неког сасвим познијег писца, код кога налазе ове етапе прогреса: патријарси знају само за обрезаше и Trankorfer, које је Авраам инагурисао; Мојсије зна за богослужење и чисте и нечисте животиње; међутим свештеник јерусалимски (кога сматрају аутором РС) сматра да је једино његово богослужење законито и продужење Мојсијевог богослужења, истичући на тај начин ритуалност и свештенство, који код њега стално играју главну улогу.¹⁾ Зато ми код њега имамо народ теократије и хијерократије с првосвештеником на челу, који му једино од докумената приписује еминентну улогу. Стога, представници деструктивне критике писца документа Р сматрају више као религиског систематичара или религиског филозофа, него као аналисту или историчара.²⁾ То они закључују што код њега виде да религиске личности или предмете опширно описује, а у историју народа улази врло мало. И, пошто он води више рачуна о последицама него о узроцима то га још сматрају за статистичара који брзо скаче из епохе у епоху, водећи више рачуна о бројевима него о предметима на које се ти бројеви односе. Отуда, веле, код њега се налазе добро уређени регистри генерација, пазећи много на форму и стереотипичност у свом опису.

A. Dillmann, на основу књиге Постања XXIII и Бројеви VIII и XVIII, мисли да је писац РС свакако био свештеник и то: „Opferpriester“; иначе, по својој теорији, био је: „Aagonide“.³⁾ У противном, вели, ако се претпостави да је неко друго лице писац овог документа, онда оно не би овако запоставило народну историју, посветивши сву своју пажњу богослужбеном обреду. Даље, примећују, да писац при својој редакцији изгледа није имао пред очима раније документе ЈЕД (јер би — закључују — тада више обратио пажњу на националну историју), већ само „Heiligkeitsgesetz“ (Левитска XVII—XXVI), који Dillmann обележава са S, а Kuenen са P¹. Време састава је вавилонско ропство а данашња редакција његова по ропству, због чега га и сматрају за најмлађи спис (докуменат) Шестокњижја.⁴⁾

Изложено мишљење Граф-Велхаузенове школе прихватили

¹⁾ Упореди Wellhausen, Prolegomena 2. A. стр. 429;

²⁾ Упореди Schrader, Einleitung (op. cit.) стр. 260; Wellhausen, op. cit. стр. 429.

³⁾ Op. cit. III, 652.

⁴⁾ Dillmann, op. cit. III 644; Kuenen, op. cit. стр. 260.

су у принципу сви остали модерни критичари како у Немачкој тако и у другим земљама. Као главне личности спомињемо следеће: А. Kayser, Ed. Reuss, W. Robertson Smith, В. Stade, E. Kautzsch, R. Smend, K. Budde, S. R. Driver, H. Cornill, L. Goutier, В. W. Bacon, T. H. Cheyne, H. Holzinger, K. Marti и Carl David Steuernagel, за кога би се с правом могло рећи да је у цепкању и проналажењу извора превазишао своје претходнике.
